Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

KORXONA XARAJATLARINI TAHLIL QILISH VA ULARNI MAQBULLASHTIRISH

Quryazov Quryozbek Ergash o'g'li
Millat Umidi universitetining 4-kurs talabasi
quryozov.quryoz313@gmail.com
+998 (88) 211-78-88

Ishmanova Dinara
Ilmiy rahbar:
Biznes boshqaruvi kefedrasi dotsenti,
DSc, Millat Umidi Universitetining rektori
https://doi.org/10.5281/zenodo.24015161

Maqola annotatsiyasi: Mazkur maqolada korxona xarajatlarini tahlil qilish va ularni maqbullashtirishning nazariy hamda amaliy jihatlari yoritilgan. Korxona faoliyatida ishlab chiqarish, mehnat haqi, xomashyo va materiallar, transport, energiya hamda ma'muriy xarajatlarni tahlil qilishning ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, xarajatlar tarkibi va dinamikasini o'rganish, ortiqcha sarf-xarajatlarni aniqlash, mavjud resurslardan samarali foydalanish hamda zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini joriy etish orqali xarajatlarni kamaytirish yo'llari ko'rib chiqilgan. Maqolada xarajatlarni maqbullashtirishning korxona rentabelligini oshirish, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash va raqobatbardoshlikni kuchaytirishdagi o'rni asoslangan. Yakunda korxonalarda xarajatlarni boshqarish tizimini takomillashtirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqilgan.
Kalit so'zlar: Korxona xarajatlari, xarajatlar tahlili, xarajatlarni maqbullashtirish, moliyaviy boshqaruv, resurslardan samarali foydalanish, rentabellik, tannarx, iqtisodiy samaradorlik, moliyaviy barqarorlik, raqobatbardoshlik.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты анализа и оптимизации затрат предприятия. Подчеркивается значимость анализа различных категорий расходов, связанных с деятельностью предприятия, включая производственные затраты, оплату труда, стоимость сырья и материалов, транспортные и энергетические расходы, а также административные издержки. Кроме того, в статье исследуются методы снижения затрат, основанные на изучении их структуры и динамики, выявлении излишних расходов, обеспечении эффективного использования имеющихся ресурсов и внедрении современных управленческих технологий. Обосновывается роль оптимизации затрат в повышении прибыльности предприятия, укреплении его финансовой устойчивости и усилении конкурентоспособности. В заключение представлены предложения и рекомендации, направленные на совершенствование систем управления затратами и повышение экономической эффективности деятельности предприятий.
Ключевые слова: Затраты предприятия, анализ затрат, оптимизация затрат, финансовое управление, эффективное использование ресурсов, рентабельность, себестоимость продукции, экономическая эффективность, финансовая устойчивость, конкурентоспособность.

Annotation: This article examines the theoretical and practical aspects of analyzing and optimizing enterprise costs. It highlights the importance of analyzing various cost categories within an enterprise's operations, including production, labor, raw materials and supplies, transportation, energy, and administrative expenses. Furthermore, the article explores methods for reducing costs by studying their structure and dynamics, identifying excessive expenditures, ensuring the efficient use of available resources, and implementing modern management technologies. It substantiates the role of cost optimization in enhancing enterprise profitability, strengthening financial stability, and bolstering competitiveness. Finally, the article presents proposals and recommendations aimed at improving cost management systems and increasing economic efficiency within enterprises.

Key words: Enterprise costs, cost analysis, cost optimization, financial management, efficient use of resources, profitability, production cost, economic efficiency, financial stability, competitiveness.

Kirish: Bugungi kunda iqtisodiyotning jadal rivojlanishi va bozor raqobatining kuchayishi sharoitida korxonalarda xarajatlarni samarali boshqarish hamda ularni maqbullashtirish muhim iqtisodiy vazifalardan biri hisoblanadi. Har qanday korxonaning moliyaviy natijalari, rentabellik darajasi va bozordagi raqobatbardoshligi bevosita xarajatlarning qay darajada oqilona rejalashtirilishi va nazorat qilinishiga bog‘liq. Shu sababli korxona xarajatlarini muntazam tahlil qilish, ortiqcha sarf-xarajatlarni aniqlash va mavjud resurslardan samarali foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Korxona xarajatlarini tahlil qilish ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish jarayonlarida sarflanayotgan mablag‘larning tarkibi, hajmi hamda o‘zgarish dinamikasini o‘rganish imkonini beradi. Bunday tahlil orqali mahsulot tannarxiga ta’sir etuvchi omillar aniqlanadi, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligi baholanadi va xarajatlarni kamaytirish imkoniyatlari belgilanadi. Ayniqsa, xomashyo va materiallar sarfi, mehnat haqi, energiya resurslari, transport hamda ma’muriy xarajatlarni nazorat qilish korxona faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan hisob tizimlari va boshqaruvning ilg‘or usullarini joriy etish xarajatlarni aniq hisobga olish, moliyaviy ma’lumotlarni tezkor tahlil qilish va boshqaruv qarorlarining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlarning tahlili: Bin Chen 2023-yilda korxona xarajatlarini boshqarishni menejment iqtisodiyoti nuqtayi nazaridan tahlil qilib, xomashyo, ishlab chiqarish, sotish va mehnat xarajatlarining o‘sishi korxonalarga raqobat bosimini kuchaytirishini ta’kidlaydi. Muallifning yondashuviga ko‘ra, xarajatlarni boshqarishning iqtisodiy tamoyillaridan foydalanish korxona faoliyati samaradorligini oshirish va barqaror rivojlanishni ta’minlashga yordam beradi[1]. **Vasilios-Christos Naoum, Dimitrios Ntounis, Georgios Papanastasopoulos va Orestes Vlismas 2023-yilda** xarajatlarning assimetrik xususiyatlarini o‘rgangan. Ularning tadqiqoti xarajatlar faoliyat hajmi o‘zgarishiga har doim ham bir xil nisbatda javob bermasligini ko‘rsatadigan ilmiy yondashuvlarni umumlashtiradi. Ushbu qarash korxonalar xarajatlarini tahlil qilishda faqat umumiy xarajatlar miqdorini emas, balki ishlab chiqarish hajmi, resurslardan foydalanish va boshqaruv qarorlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ham hisobga olish zarurligini asoslaydi[2].

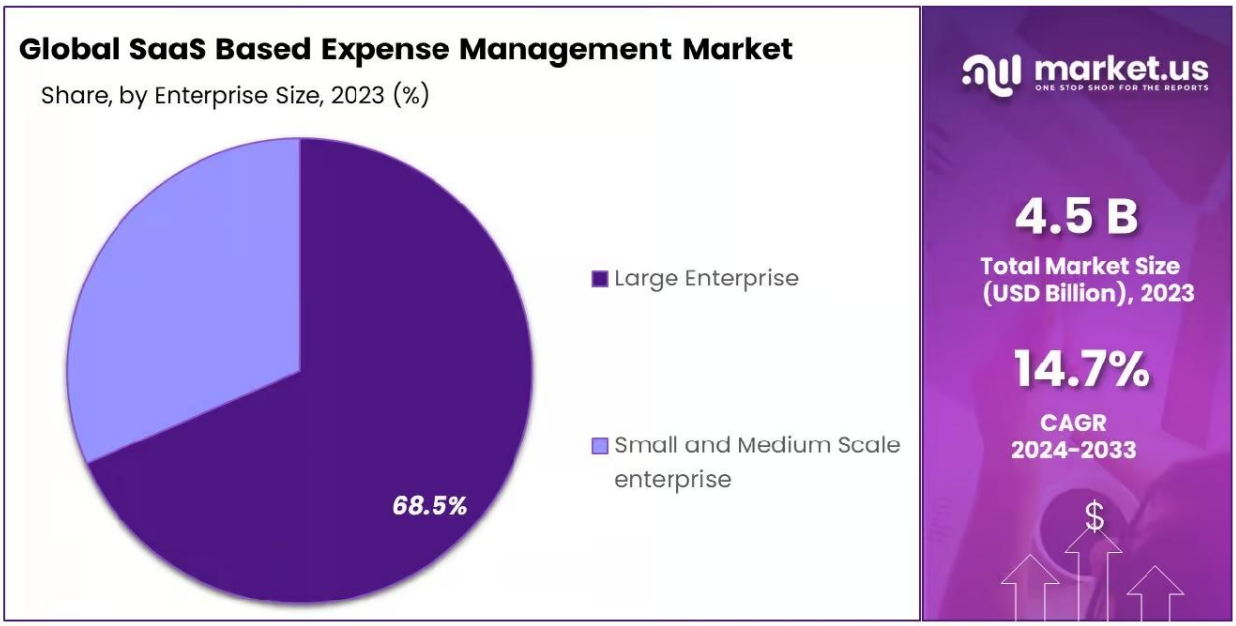
[1] Chen, B. (2023). Analysis of Enterprise Cost Management from the Perspective of Management Economics. Progress in Business & Economics Studies, 6(2), 20–24.
[2] Naoum, V.-C., Ntounis, D., Papanastasopoulos, G. and Vlismas, O. (2023). Asymmetric cost behavior: Theory, meta-analysis, and implications. Journal of International Accounting, Auditing and Taxation, 53, 100578.

Philip G. Berger, Jung Ho Choi va Sorabh Tomar 2023-yilda xarajatlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni batafsil va tarkibiy qismlarga ajratib taqdim etishning iqtisodiy oqibatlarini tadqiq qilgan. Ularning izlanishlari xarajatlar haqidagi axborotning aniqligi va batafsilligi iqtisodiy tahlil hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun muhim ekanini anglashga yordam beradi. Korxonalar uchun ushbu yondashuv xarajatlarni faoliyat yo‘nalishlari, mahsulot turlari va javobgarlik markazlari bo‘yicha alohida tahlil qilishning ahamiyatini ko‘rsatadi[3]. **Kurbonazar Amonovich Artikov 2023-yilda** moliyaviy manbalar bo‘yicha xarajatlarni rejalashtirish, tasniflash va hisobini takomillashtirish masalalarini tadqiq etgan. Muallif xarajatlar hisobini to‘g‘ri tashkil etish uchun moliyaviy manbalarni alohida hisobga olish va tegishli hisobvaraqlardan foydalanish muhimligini ko‘rsatadi. Mazkur yondashuv korxonalarda xarajatlarni aniq guruhlash, ularning maqsadli sarflanishini nazorat qilish va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshirish nuqtayi nazaridan ahamiyatlidir[4].

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu maqolada tahliliy–taqqoslama usuli, tizimli yondashuv, ilmiy abstraksiya, statistik tahlil, induksiya va deduksiya usullari, shuningdek, empirik kuzatuv va modellashtirish metodologik usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar: Korxona xarajatlarini tahlil qilishning afzalliklari: Xarajatlarni kamaytirish va mablag‘larni tejash - korxona xarajatlarini muntazam tahlil qilish ortiqcha sarf-xarajatlarni aniqlash, xomashyo va materiallardan oqilona foydalanish hamda moliyaviy resurslarni tejash imkonini beradi. **Korxona rentabelligini oshirish** - xarajatlarni maqbullashtirish mahsulot yoki xizmat tannarxini pasaytirishga yordam beradi. Natijada, boshqa shartlar o‘zgarmagan holda, korxonaning foydasi va rentabellik darajasi oshishi mumkin. **Moliyaviy rejalashtirishni takomillashtirish** - xarajatlar tahlili kelgusidagi sarf-xarajatlarni prognoz qilish, asoslangan budjet tuzish va moliyaviy mablag‘larni ustuvor yo‘nalishlarga to‘g‘ri taqsimlash imkonini yaratadi. **Resurslardan samarali foydalanish** - ishlab chiqarish, mehnat, energiya va moddiy resurslar sarfini tahlil qilish samarasiz jarayonlarni aniqlash, isrofgarchilikni kamaytirish va mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiladi. **Raqobatbardoshlikni kuchaytirish** - xarajatlarni samarali boshqarish korxonaga mahsulot va xizmatlarning sifatini saqlagan holda maqbul narxlarni belgilash, bozordagi o‘zgarishlarga moslashish va raqobat ustunligini mustahkamlash imkonini beradi.

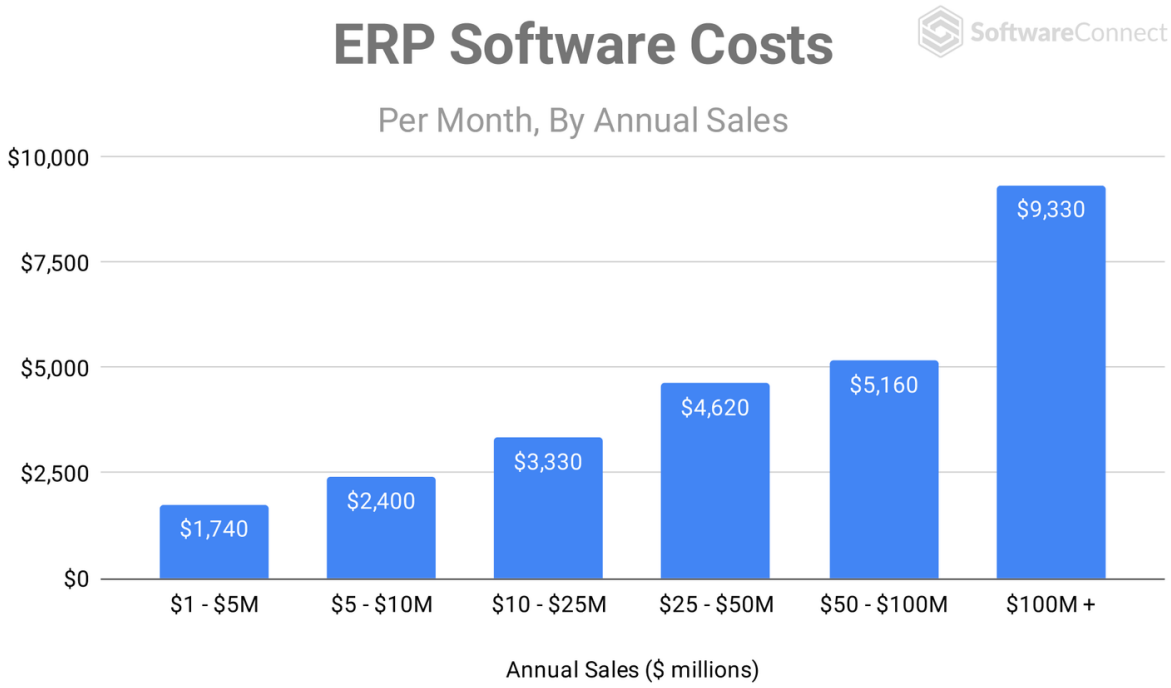
[3] Berger, P.G., Choi, J.H. and Tomar, S. (2023). Breaking it Down: Economic Consequences of Disaggregated Cost Disclosures. Management Science.
[4] Artikov, K.A. (2023). ‘Oliy ta’lim muassasalarining moliyaviy manbalari bo‘yicha xarajatlar hisobi va uni takomillashtirish’, Green Economy and Development, 1(10), pp. 608–613.

1-rasm. 2023-yilda SaaS dasturiy ta’minotining bozor qiymati[5]

Korxona xarajatlarini tahlil qilmaslikning kamchiliklari: Ortiqcha sarf-xarajatlarning ortib borishi - korxona xarajatlari muntazam tahlil qilinmasa, xomashyo, materiallar, elektr energiyasi va boshqa resurslarning samarasiz sarflanishi o‘z vaqtida aniqlanmaydi. Natijada, keraksiz xarajatlar ko‘payib, korxonaning moliyaviy resurslari isrof bo‘ladi. **Mahsulot tannarxining oshish -** xarajatlar nazorat qilinmaganda ishlab chiqarish jarayonidagi samarasiz faoliyat va resurslardan noto‘g‘ri foydalanish holatlari yuzaga kelishi mumkin. Bu mahsulot yoki xizmat tannarxining oshishiga va korxona foydasining kamayishiga olib keladi. **Moliyaviy rejalashtirishdagi xatolar** - xarajatlar tahlilining mavjud emasligi budjetni noto‘g‘ri shakllantirish, mablag‘larni samarasiz taqsimlash va kelgusidagi moliyaviy ehtiyojlarni aniq prognoz qila olmaslikka sabab bo‘ladi. **Korxona rentabelligining pasayishi** - xarajatlarning daromadlarga nisbati o‘rganilmasa, foydani kamaytirayotgan omillar aniqlanmay qolishi mumkin. Natijada, korxonaning rentabellik darajasi pasayib, mavjud iqtisodiy imkoniyatlardan to‘liq foydalanilmaydi. **Raqobatbardoshlikning susayishi** - xarajatlarni boshqarish tizimining samarasizligi korxonaning bozorda maqbul narxlarni taklif qilish imkoniyatini cheklaydi. Bu raqobatchilarga nisbatan ustunlikning yo‘qolishi, mijozlar sonining kamayishi va korxonaning uzoq muddatli rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

[5] Market.us (2024). *SaaS-Based expense management software market size*. [online] Market.us. Available at: https://market.us/report/saas-based-expense-management-software-market/ [Accessed 27 Oct. 2026].

2-rasm. 2023-yildagi ERP litsenziyasining oylik narxi[6]

Takliflar: Xarajatlarni muntazam tahlil qilish tizimini joriy etish - korxonalarda xarajatlarni oyma-oy va chorakma-chorak tahlil qilish, ularning tarkibi hamda o‘zgarish dinamikasini o‘rganish lozim. Bu ortiqcha sarf-xarajatlarni o‘z vaqtida aniqlash va ularni kamaytirish choralarini belgilash imkonini beradi. **Raqamli texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish** - xarajatlarni hisobga olish, nazorat qilish va tahlil etishda zamonaviy dasturiy ta’minot, ERP tizimlari hamda avtomatlashtirilgan buxgalteriya dasturlaridan foydalanish tavsiya etiladi. **Resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish** - xomashyo, materiallar, elektr energiyasi, suv va boshqa ishlab chiqarish resurslarining sarf me’yorlarini belgilash zarur. Shuningdek, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish va chiqindilarni kamaytirish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini maqbullashtirish mumkin. **Xarajatlar budjeti va ichki nazorat tizimini takomillashtirish -** har bir bo‘lim uchun xarajatlar budjetini shakllantirish, rejalashtirilgan va haqiqiy xarajatlarni muntazam taqqoslash hamda tafovutlar sabablarini aniqlash lozim. Bu moliyaviy intizomni mustahkamlash va mablag‘lardan maqsadli foydalanishni ta’minlaydi**. Xodimlarning iqtisodiy mas’uliyati va malakasini oshirish** - korxona xodimlariga xarajatlarni tejash, resurslardan oqilona foydalanish va moliyaviy samaradorlikni oshirish bo‘yicha muntazam treninglar tashkil etish tavsiya etiladi. Xarajatlarni kamaytirish bo‘yicha samarali takliflar bergan xodimlarni rag‘batlantirish tizimini joriy etish ham korxona faoliyati natijalarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, korxona xarajatlarini tahlil qilish va ularni maqbullashtirish korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish, moliyaviy barqarorligini ta’minlash hamda bozordagi

[6] Wood, L. (2022). *How much does ERP cost?* [online] Software Connect. Available at: https://softwareconnect.com/learn/erp-pricing/ [Accessed 27 Oct. 2026].

raqobatbardoshligini mustahkamlashning muhim omillaridan biridir. Xarajatlarni muntazam tahlil qilish orqali korxonada mavjud ortiqcha sarf-xarajatlarni aniqlash, moddiy va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish hamda mahsulot va xizmatlar tannarxini pasaytirish imkoniyati yuzaga keladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, xarajatlarni samarali boshqarish faqatgina sarflanayotgan mablag‘larni kamaytirish bilan cheklanmaydi, balki ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, mehnat unumdorligini oshirish va mavjud resurslardan maksimal darajada foydalanishni ham nazarda tutadi. Shu bilan birga, xarajatlarni tahlil qilmaslik moliyaviy rejalashtirishdagi xatolarga, foyda va rentabellikning pasayishiga hamda korxonaning raqobatbardoshligi susayishiga olib kelishi mumkin. Korxonalarda xarajatlarni maqbullashtirish uchun zamonaviy raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan hisob tizimlarini joriy etish, xarajatlar budjetini takomillashtirish, ichki nazoratni kuchaytirish hamda xodimlarning iqtisodiy mas’uliyatini oshirish muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, rejalashtirilgan va haqiqiy xarajatlarni muntazam taqqoslash, xarajatlarning o‘zgarish sabablarini aniqlash va natijalarga asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish korxona faoliyatining samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Drury, C. (2021). Management and Cost Accounting. 11th edn. Cengage Learning.
2. Atrill, P. and McLaney, E. (2022). Management Accounting for Decision Makers. 10th edn. Pearson.
3. Hilton, R.W. and Platt, D.E. (2023). Managerial Accounting: Creating Value in a Dynamic Business Environment. 13th edn. McGraw Hill.
4. Chen, B. (2023). ‘Analysis of Enterprise Cost Management from the Perspective of Management Economics’. Progress in Business & Economics Studies, 6(2), pp. 20–24.
5. Naoum, V.-C., Ntounis, D., Papanastasopoulos, G. and Vlismas, O. (2023). ‘Asymmetric cost behavior: Theory, meta-analysis, and implications’. Journal of International Accounting, Auditing and Taxation, 53, 100578.
6. Artikov, K.A. (2023). ‘Oliy ta’lim muassasalarining moliyaviy manbalari bo‘yicha xarajatlar hisobi va uni takomillashtirish’. Green Economy and Development, 1(10), pp. 608–613.
7. Gafurov, A. (2024). ‘Davlat oliy ta’lim muassasalarida daromad va xarajatlarning o‘zaro mutanosibligi’. Green Economy and Development, 2(2).
8. Khayitboeva, L.O. (2025). ‘Strategic Cost Management Accounting in Enterprises’. Journal of Management and Economics, 5(4), pp. 46–51.
9. O‘zbekiston Respublikasi. (2016). Buxgalteriya hisobi to‘g‘risidagi Qonun, O‘RQ-404-son, 13-aprel 2016-yil.
10. O‘zbekiston Respublikasi. (2020). 2020–2025-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risidagi PF-5992-son Farmon, 12-may 2020-yil.
11. Market.us (2024). SaaS-Based expense management software market size. [online] Market.us. Available at: https://market.us/report/saas-based-expense-management-software-market/ [Accessed 27 Oct. 2026].
12. Wood, L. (2022). How much does ERP cost? [online] Software Connect. Available at: https://softwareconnect.com/learn/erp-pricing/ [Accessed 27 Oct. 2026].